

Reda Germanavičiūtė

KOVOS DĖL NEPRIKLAUSOMYBĖS ŠIRVINTŲ IR GIEDRAIČIŲ APYLINKĖSE

Želigovskio "maištas". Vidurinės Lietuvos sudarymas

1920 metų rudenį Lenkijai aiškėjo, kad prisijungti Vilnių galima tik kokiu nors netiesioginiu būdu. Dar prieš išvykstant Lietuvos delegacijai į Suvalkų derybas, Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius B. K. Balutis krašto apsaugos ministrui K. Žukui slaptai pranešė, "jog turįs žinių, kad po Suvalkų konferencijos priedanga J. Pilsudskis ruošias kažkokį puolimą..." Apie Baltstogėje surengtą pasitarimą J. Pilsudskio traukinyje, kuriame nuspręsta pulti bei paimti Vilnių, K. Žukui pranešė ir prelatas K. Olšauskas.¹

J. Pilsudskis pradėjo ruošti užgrobti Vilnių, nepaisydamas didžiųjų valstybių vadovų nuomonės ir Suvalkuose sudaryto tarptautinio susitarimo įpareigojimų. Turėdamas savo rankose Vilnių, jis tikėjosi priversti lietuvius sudaryti su lenkais uniją, "atiduodant" lietuviams jų senąją sostinę Vilnių. Bet tas "atidavimas" turėjo būti suvaržytas dviem sąlygomis: 1) įeidamas į Lietuvos valstybės sudėtį, Vilnius ir jo kraštas turėjo sudaryti atskirą, lenkišką kantoną, šalia lietuviškojo Kauno kantono; 2) abiejų kantonų Lietuvos valstybė turėjo sudaryti uniją su Lenkija.

1920 metų sausio mėnesį Baltijos valstybių konferencijoje

1 Žukas K. Žvilgsnis į praeitį. Chicago, 1959. P.304-305.

Helsinkyje Lenkijos atstovai jau visai aiškiai pasisakė dėl Lietuvos. Jie prie Tautinės komisijos projekto dėl lietuvių santykių su lenkais pateikė pareiškimą, kuriame rašė, jog Lenkija iš principo pripažįsta, kad lietuvių tauta turi teisę sukurti nepriklausomą valstybę, bet dėl Lietuvos valstybės pripažinimo Lenkijos vyriausybė mano, kad tai priklauso nuo Kauno vyriausybės elgesio su lenkais, pagaliau nuo Lietuvos laikysenos Lenkijos atžvilgiu. Gyvenantieji Lietuvos vyriausybės valdžioje esančiose žemėse priklauso nuo tos vyriausybės laikysenos senosios Lietuvos Kunigaikštystės provincijų atžvilgiu: provincijų, esančių anapus sienos, kurią sudaro kalbų skirtumas (Vilnius, Gardinas ir kt.), o kol tos problemos nebus išspręstos, Lenkijos vyriausybė neturi jokių garantijų taikiai kaimynystei su lietuvių tauta...²

1920 metų rugsėjo viduryje J. Pilsudskis galutinai ryžosi užimti Vilnių, pasiūsdamas tariamai prieš vyriausiosios karinės vadovybės įsakymus sukilusius dalinius. Šiems daliniams vadovauti paskyrė generolą L. Želigovskį.

Gavęs įsakymą, generolas L. Želigovskis rugsėjo 29 dieną atvyko į Baltstogę, kur tada buvo J. Pilsudskio traukinys. Apie pasikalbėjimą su J. Pilsudskiu L. Želigovskis rašė, kad kalba buvo lengva, nes abu galvojo Vilniaus kategorijomis.

Maršalas įvertino situaciją. Bolševikai atidavė Vilnių Kauno valdžiai. Lenkija čia jau nieko negali padaryti, nes neleis koalicijos valstybės. Jis pasakė, kad istorija jiems nedovanos, jei dabar neišgelbės Vilniaus. Reikia atkurti Lietuvą. Tai gali padaryti tik jos gyventojai - vaikai iš lietuvių ir gūdų divizijos. Reikia, kad kas nors viso to imtųsi. Trumpai pagalvojęs, L. Želigovskis pasakė, kad imasi šio uždavinio.

Iš tikrųjų kalba nebuvo tokia lengva. M. Biržiška rašė: "Želigovskis nebuvo pirmas, į kurį Pilsudskis kreipėsi siūlydamas "sukilti". Bet pirmieji generolai atsisakė."³ Kai tas pat buvo pasiūlyta L. Želigovskiui, šis iš viso nesuvokė, kas čia darosi, kam ir prieš ką jis turi "sukilti", jei su lietuviais jau susitarta, ir be J. Pilsudskio įsakymo nesutiko prieš lietuvius žygiuoti. Tuo-

2 Urbšys J. Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai // Musų žinynas. 1930. T.19. P.267.

3 Biržiška M. Spalio 9 d. K., 1927. P.35.

met J. Pilsudskis, kaip vyriausiasis vadas, pareiškė, kas jis įsakąs tai atlikti. J. Pilsudskis prisimena, kad išsirinko generolą, kuriuo labiausiai tikėjo, kuris kariškuose veiksmuose nesipriešins valdžios bei jo įsakymams ir reikalavimams.⁴

1920 m. spalio 1-2 d. Gardine buvo svarstomas Vilniaus užėmimo planas. Tik aukščiausia divizijos vadovybė buvo supažindinta su tuo, kas ruošama. Spalio 7 d. Eišiškėse įvykusiame specialios paskirties dalinių vadų pasitarime L. Želigovskis jau iškėlė mintį, kad reikia užimti Vilnių, ir pranešė, jog tai bus padaryta be vyriausiosios karinės vadovybės žinios ir net visai nutraukus su ja ryšius. Vadinasi, eiliniams karininkams buvo sudarytas įspūdis, kad karinių dalinių siekimai neatitinka vyriausiosios karinės vadovybės politikos ir Vilnių galima užimti tik, esą, nusižengus karinei drausmei.

Įvairiai šią situaciją suprato ir Vilniaus gyventojai. Pavyzdžiui, M. Remeris savo "Dienoraštyje" rašė:

"Šuvalkuose pasirašyta sutartis įsigalioja spalio 10 d. Tautų sąjungos kontrolės komisija ... prižiūri, kaip brėžiama demarkacinė juosta Suvalkijoje, nustatydamą visoje linijoje tarp abiejų šalių neutralią zoną, o tuo tarpu lenkai nuo Jašiūnų slenka į Vilnių. Nors lietuvių štabo pranešimas skelbia, kad lietuviai atsiėmė Jašiūnus, bet šią žinią lietuviai abejingai vertina. Susidariusios situacijos negalima paaiškinti kitaip, kaip tik taip, kad Vilnių forsuoja ne reguliari lenkų kariuomenė, bet tikrai "lietuvių baltarusių divizija". Krikščioniškoji Vilniaus gyventojų masė neskiria tos divizijos nuo lenkų kariuomenės ... įsitikinusi, kad ateina lenkai. Tuo tarpu visi inteligentai mano, kad slenka būtent tokia divizija, jie spėja kad su divizija įžengs į Vilnių ir atskira vyriausybė, kuri čia pasiskelbs."⁵

1920 m. spalio 8 d. generolas L. Želigovskis paskelbė įsakymą pradėti žygį į Vilnių. Jo ginkluotąsias pajėgas sudarė apie 14 tūkst. kareivių. Jį dengusioji 3-ioji armija turėjo daugiau kaip 50 tūkst. durtuvų ir kardų, 2-oji armija - 15 tūkst. Iš viso tos jėgos siekė 80 tūkst. kareivių ir beveik 4 kartus viršijo visas

4 Waligora B. Kęp gen. Żeligowski użemė Wilnių // Mūsų žinynas. 1931. Nr.79. P.327.

5 Remeris M. Dienoraštis // Kultūros barai. 1990. Nr.1. P.65-68.

Lietuvos kariuomenės skaičių. Lenkijos 3-iosios armijos štabo duomenimis, Lietuvos kariuomenėje buvo apie 19 tūkst. karių.⁶ Karininko V. Vitkausko pateiktais duomenimis, 1920 metų rugsėjo pabaigoje Lietuvos kariuomenėje buvo 16 588 pėstininkai⁷. Daug kariuomenės telkėsi Užnemunėje, o Vilniaus krašte buvo nedidelės karinės jėgos. Anot S. Dačkos⁸, 1920 metų pradžioje, taupant šalies lėšas, buvo sumažintas kariuomenės skaičius, daugelį karių paleido į atsargą. Karininkams toks kariuomenės silpnumas kėlė nerimą. Jis norėjo Lietuvos kariuomenę padidinti nors iki 40 tūkst. karių.

Lietuvos kariuomenės skaičius lenkų fronte 1920 metų pradžioje: 7 100 pėstininkų, kurie turėjo 199 kulkosvaidžius, iki 300 kavaleristų, kurie turėjo 3-4 patrankas ir 30 kulkosvaidžių, 7 artilerijos baterijos, iš kurių 3 - sunkiosios.⁹

Vilniaus įgulą spalio pradžioje sudarė: 9-ojo pėstininkų pulko du batalionai, 7-ojo pėstininkų pulko pusantro bataliono, 1-ojo husarų pulko du eskadronai ir dvi baterijos.¹⁰ Dar silpnės karinės pajėgos buvo Vilniaus krašte. Todėl generolo L. Želigovskio dalinius galima buvo tik sulaikyti ir laukti pastiprinimo. Sustabdyti L. Želigovskį mėgino dar ir Antantės karinių misijų vadovai. Tačiau spalio 9 dieną lenkai užėmė Vilnių ir iki lapkričio mėnesio pasickė liniją Žylėnai-Bytautėnai-Vievio ežeras-Ramaškonys-Alionys-Pajuodžiai-Magūnai-Aleksandriškis¹¹. Spalio 11 d. Antantės valstybių Kontrolės komisijos atstovas Šardinji tik pasiteisino, kad "dėl naujausių įvykių komisija nieko negalėjusi padaryti."¹²

Kokia tuo metu buvo Lietuvos kariuomenės padėtis, matyti iš krašto apsaugos ministro ir vyriausiojo kariuomenės vado plk. K. Žuko žodžių, pasakytų Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui: "Negalio

6 Žepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje. V., 1980. P.115.

7 Vitkauskas V. Mūsų pėstininkai // Mūsų žinynas. 1928. T.15. P.223.

8 Dačka S. Širvintų savanorių kuopa priešų apsuptyje // Lenino vėliava. 1989. Vasario 23.

9 LVA. F.384. Ap.3. B.345. L.125.

10 Mūsų žinynas. 1937. T.31. P.85.

11 Savanoris 1918-1920 m. K., 1929. P.17.

12 Žepkaitė R. Min. veik. P.120.

toliau būti atsakingas. Kariuomenės beveik neturime, nėra net fronto. Po kelių nepavykusių mūšių su lenkais kariuomenė, galima sakyti, pakriko. Reikia skubiai skirti kitą krašto apsaugos ministrą ir vyriausiąjį kariuomenės vadą. Kitaip mes prapuolę.¹³ Tačiau K. Žukas ir toliau liko savo pareigose. Armijos vadu vietoj plk. ltn. K. Ladigos buvo paskirtas generolas S. Žukauskas.

Lenkijos vyriausybė spalio 14 ir 19 d. notomis pareiškė neatsakanti už L. Želigovskio, kaip maištininko, veiksmus.¹⁴ Užsienio valstybių atstovams buvo pasakyta, kad toks savivaliavimas negalys likti nenubaustas. Tai buvo tik priedanga. "Kad Želigovskio darbas nebuvo koks nedrausmingo išsišokėlio žygis, šiandien jau niekam nekelia abejonių."¹⁵ L. Želigovskis buvo remiamas kariais, ginklais, karo medžiagomis. Vėliau J. Pilsudskis pats prisipažino: "Generolo Želigovskio žygį parengiau aš pats. Maño įsakymai galiojo iki pat pabaigos."¹⁶

Vos užgrobęs Vilnių, generolas L. Želigovskis ėmėsi kurti tariamai savarankišką valstybę, turėjusią "parodyti, kad tai vietinių gyventojų valios išdava."¹⁷ Ta "valstybė" pavadinta Vidurine Lietuva (Litva Srodkowa). Aukščiausiąją valdžią joje skelbėsi turįs pats generolas L. Želigovskis. Iš tikrųjų visus reikalus tvarkė J. Pilsudskio atsiųstas A. Pristoras. Vykdomoji valdžia priklausė vadinamajai Laikinai valdančiajai komisijai, sudarytai iš kelių departamentų. Pirmiausia vadinamosios Vidurinės Lietuvos valdžios organai kreipėsi į Lenkiją, prašydami ją pripažinti ir pranešti Antantės šalims bei Tautų Sąjungai apie jos susikūrimą. Lietuvai pasiūlyta taikiai spręsti ginčijamus klausimus. Vyriausybės programoje numatyta sušaukti seimą, kurio uždavinys - nuspręsti krašto likimą, atlikti žemės reformą, pirmiausia žeme aprūpinti karius, dalyvavusius užimant Vilnių. Visi generolo L. Želigovskio vadovaujami daliniai sujungti į 1-ąjį Vidurinės Lietuvos korpusą. Vietiniams gyventojams paskelbta

13 Žukas K. Min. veik. P.311.

14 Lietuva. 1920. Spalio 22.

15 Urbšys J. Medžiaga... // Mūsų žinynas. 1930. T.19. Nr.67. P.257.

16 Ten pat. P.126.

17 Žepkaitė R. Min. veik. P.125.

privalomoji karo tarnyba, be to, ypač ir pradžių, atvyko naujų papildymų iš Lenkijos. Generolo L. Želigovskio maištą palaimino Prancūzijos maršalas F. Fošas. Jis "pritarė lenkams, kurie įrodinėjo, kad tarp Sovietų Rusijos ir Vakarų Europos turi būti kiek galima stipresnė Lenkija, bet jokių būdu ne silpnas Lietuvos pavidalu koridorius."¹⁸

Iš didžiųjų Antantės valstybių tik Jungtinės Amerikos Valstijos nesidomėjo generolo L. Želigovskio žygiu. Prancūzija rodė tradicinį pakantumą Lenkijos kėslams, nors ir duodavo suprasti, kad tokie Lenkijos vyriausybės žygiai ir pačią Prancūziją stato į keblią padėtį. Anglija nerėmė lenkų politikos, o Prancūzijai, vykdamt Versalio sutartį, reikalinga buvo Anglija, todėl turėjo atsižvelgti į jos reikalavimus.

Anglija buvo priešiška generolo L. Želigovskio akcijai. Anglų iniciatyva spalio 12 dieną Anglijos ir Prancūzijos atstovai Varšuvoje savo vyriausybių vardu įteikė J. Pilsudskiiui pareiškimą, kuriame buvo sakoma, kad Prancūzijos ir Anglijos vyriausybėms yra ne tik lojalumo, bet ir politinės išminties reikalas užtikrinti Lietuvai jos sostinės Vilniaus valdymą, nepaisant reikalavimų, kuriuos galėtų pareikšti lenkų tauta ir maršalas J. Pilsudskis.¹⁹

M. Remeris rašė: "Vidurio Lietuvos" afera glaudžiai susijusi su Pilsudskiu..., "Vidurio Lietuvos" afera pažeidžia Lietuvos valstybingumą..., sudavė smūgį, nuo kurio sunku būs atsigauti..., prisidėjimas prie tokios aferos pablogino susitarimo šansus ateityje."²⁰

Spalio 17 d. lenkai pradėjo smarkiai pulti visą lietuvių 1-osios divizijos užimtą barą. Pagrindinės puolimo kryptys buvo vieškeliai Vilnius-Širvintos ir Vilnius-Giedraičiai. Atkakliausiai buvo kovojama Sudervės-Pikeliškių ruože.

Kautynės ties Širvintomis ir Giedraičiais

Padėtis lietuvių kariuomenėje. 1920 metų spalio mėnesio Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pranešimai rodo, kad

18 Žukas K. Min. veik. P.310.

19 Urbelis A. Lenkų kariuomenės sukilimas ir maršalo Pilsudskio žygiai // Mūsų žinynas. 1926. T.II. Nr.32. P.117.

20 Remeris M. Dienoraštis // Kultūros barai. 1990. Nr.1. P.65-68.

Lietuvos kariuomenė, geriau ginkluotų ir gausesnių generolo L. Želigovskio dalių spaudžiama, traukėsi, atiduodama vis naujas vietas.²¹ Lietuvos kariuomenės padėtis buvo sunki. "Kareiviai ir karininkai buvo įvairiai apsitaisę, gerokai apiplyšę, ir tik vienas ženklas rodė, kad jie priklauso kariuomenei - trikampis ant rankovės. Apsiginklavimas įvairus: čia buvo ir vokiški, ir rusiški šautuvai, net ir "berdankos" (labai seni rusiški šautuvai)."²² Tą liudija ir kiti šaltiniai. Majoro K. Škirpos paskelbtas kreipimasis, kviečiantis Lietuvos vyrus į savanorius: "... Lenkijos valdžia, negalėdama viešai Lietuvos užpulti, atskyrė dalį lenkų kariuomenės ir pavedė ją generolui Želigovskiui, kad paglemžtų Lietuvą. Tos lenkų gaujos užgrobė mūsų sostinę Vilnių ir per mūsų brolių kraują brenka gilyn į Lietuvą. Krašto apsaugos ministerijos ministro įsakymu pavesta organizuoti savanorių pulkus."²³

Atvykęs Sovietų Rusijos atstovas Akselrodas pasiūlė paramą - 3 mln. rublių, 17 tūkst. naujų šautuvų ir 17 mln. šovinių²⁴. K. Žukas pasirašė 3 mln. rublių priėmimo dokumentą. Tačiau šautuvai ir šoviniai Lietuvos kariuomenės nepasiekė, nes lenkai jau buvo užėmę geležinkelį - krovinyms grįžo atgal į Rusiją.

Kovos su lenkais 1920 metų spalio mėnesį. 1920 m. spalio 21 d. į lenkų nelaisvę pateko 1-osios divizijos štabas Juodeliuose (Širvintų raj. - R.Ė.), o lietuvių kariuomenės dalys, buvusios kairiajame Neries krante, pasitraukė iki Ramaškonių (Širvintų raj.) - Skėterių - Avižonių linijos. Štabas Juodeliuose buvo užkluptas visai netikėtai. Anot K. Ališausko, sargyba palaikiusi atjojančius lenkus savais ir įsileidusi į kaimą.²⁵ Lenkai nušovė keletą lietuvių karių. Į nelaisvę pateko divizijos vadas generolas S. Nastopka, dalis štabo karininkų. Divizijos štabo viršininkui pasisėkė išvengti nelaisvės. Lenkų duomenimis, grobį sudarė divizijos štabo rinktinė su bylomis ir žemėlapiais, 1 generolas, 4 štabo karininkai, 3 kapitonai, 80 puskarininkių ir eilinių, radijo stotis, automobilis, vežimai, maisto atsargos.

21 Generalinio štabo pranešimai // Lietuva. 1920. Spalis.

22 Žukas K. Min. veik. P.171.

23 LVA. F.325. Ap.1. B.3 (savanorių pulko slapti raštai).

24 Žukas K. Min. veik. P.313-314.

25 Ališauskas K. Dar kartą dėl Širvintų kautynių // Karys. 1966. Nr.2.

1920 m. spalio 22 d. lenkai, sutelkę savo jėgas ties Maišiagala, puolė, pralaužė frontą ir pasiuntė savo raitelius į lietuvių užnugarį. Lietuvių daliniai buvo priversti apšleisti Maišiagalą ir Širvintas.²⁶

Spalio 26 d. generolo L. Želigovskio kariuomenė užėmė Giedraičius, Dubingius (Molėtų raj.) ir Lyduokius (Ukmergės raj.). Spalio 31 d. L. Želigovskio aviacija bombardavo Ukmergę.

Spalio mėnesiui baigiantis, padėtį lenkų fronte galima apibūdinti šitaip: vidutinis kareivių skaičius kuopose siekė 150 žmonių. Kareiviai daugiausia buvo ginkluoti prancūzų šautuvais, nors buvo ir vokiečių bei rusų ginklų. Kiekvienas kareivis gavo iki 150 šovinių. Kuopos turėjo po 4 kulkosvaidžius. Dauguma kareivių buvo nuvargę, daug dezertyravo.²⁷

Tęsdama puolimą, generolo L. Želigovskio rinktinė su kavalerijos daliniais spalio 27 d. pasiekė Želvos miestelį.²⁸ Jo užėmimas sudarė rimtą pavojų Lietuvos kariuomenei, nes lenkai pralaužė lietuvių frontą nuo Širvintų iki Dubingių. Spalio 29 dieną 1-osios divizijos vado įsakymu, kapitono E. Noreikos vadovaujamas 3-iasis batalionas iš Ukmergės išsiųstas Poželvos linkui.²⁹

Uždavinys buvo toks - pulti priešą Giedraičių kryptimi. 7-ojo pėstininkų pulko 3-iasis batalionas atvyko į Želvos rajoną, susirėmė su lenkais Bikonių kaime ir pasitraukęs sustojo Paškonių kaime. 2-ojo pėstininkų pulko 3-iasis batalionas iš spalio 29 į 30 d. naktį atvyko ir sustojo Butkūnų kaime. Abu batalionai nebuvo pilnos sudėties ir neturėjo artilerijos.

Spalio 30 diena praėjo ramiai, buvo tik žvalgomųjų dalių susirėmimai. Pajėgų santykis atrodė šitaip: lietuvių kariuomenės buvo 3 batalionai, bet visi nepilni, 7-ojo pėstininkų pulko 3-iajame batalione buvo tik 8-oji ir 9-oji kuopos - apie 180-200 kovotojų, 2-ajame pėstininkų pulke irgi apie 200 kovotojų, tiek pat ir 9-ajame pėstininkų pilke.³⁰ Artilerijos neturėjo. Prieš juos veikė lenkų 201-asis pėstininkų pulkas (pilnos sudėties, turėjo artileri-

26 LVA. F.929. Ap.3. B.15a (telefonograma).

27 Ten pat. B.5. L.77.

28 Ališauskas K. Giedraičių kautynės. K., 1940. P.1-4.

29 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.53.

30 Ten pat. L.70.

ją) ir 14-asis ulonų pulkas (pastarasis kiek nuvargęs).

Spalio 30 d. įvyko batalionų vadų - kapitono E. Noreikos (2-asis pėstininkų pulkas) ir vyr. leitenanto T. Balno (7-asis pėstininkų pulkas) - pasitarimas dėl bendrų veiksmų prieš lenkus. Puolimas buvo numatytas taip: kapitonas E. Noreika puola iš Butkūnų kaimo per Mateikiškius, Dvareliškius, Karališkius į Pusnės kaimą. Čia abu batalionų vadai susitinka ir susitaria dėl tolesnių veiksmų. Tą puolimą dar turėjo paremti 9-ojo pėstininkų pulko dalinys iš Šešuolių rajono. Pulti pradėdama spalio 30 d. Kadangi vyr. leitenantas T. Balnas su savo batalionu turėjo atlikti ilgesnį žygį, tai iš Puškonių kaimo jam reikėjo išvykti anksčiau už kapitono E. Noreikos batalioną. Žvalgybos žiniomis, spalio 30 d. generolo L. Želigovskio daliniai užėmė Želvos miestelį ir Mateikiškių kaimą, bet tą dieną jie pasitraukė į Bastūnų kaimą. Lietuvių pulkai apie tai žinių neturėjo, ir abiejų batalionų vadai spalio 30 d. pradėjo veikti taip, kaip buvo susitarę.

Želvos rajone veikė 13-asis lenkų ulonų pulkas. Mateikiškių, Dvareliškių kaimų rajone stovėjo 201-asis lenkų pėstininkų pulkas. Lenkai pastebėjo lietuvių kariuomenės grupavimąsi ir įspėjo ją pulsiant, todėl spalio 30 d. pergrupavo savo jėgas. 201-ojo lenkų pėstininkų pulko dalis patraukė į Dudėnų kaimo pusę, o 13-asis ulonų pulkas susitelkė Bastūnų-Sauginių, Pusnios kaimų rajone.³¹

Kapitonas E. Noreika, spalio 30 dienos naktį užėmęs Mateikiškių ir Dvareliškių kaimus, pasiuntė žvalgybą į Karališkių ir kitus kaimus ir laikinai sustojo, toliau nepuolė. Tuo laiku vyr. leitenanto T. Balno batalionas užėmė Želvos miestelį ir, lenkų neradęs, tęsė žygį Giedraičių kryptimi. Prie Bastūnų kaimo jis susidūrė su 13-uoju lenkų ulonų pulku. Nustūmęs jo sargybas, iš Laumėnų kaimo puolė Bastūnus. Netikėtai užklupti lenkai išsibėgiojo, bet greitai susitvarkė ir pradėjo spausti vyr. leitenanto T. Balno bataliono sparnus. Vyr. leitenantas T. Balnas, neturėdamas ryšio su kapitonu E. Noreika ir nežinodamas, kur šis yra, nusprendė pasitraukti. Teko palikti ir karo laimikį, kurį batalionas buvo paėmęs Bastūnuose. Lenkai lietuvių bataliono nepersėkiojo. Jis pasitraukė į Bikonių kaimą. Tuo metu E. Noreikos

31 Ten pat. L.71.

kariai Sauginių ir Pusnės kaimuose susidūrė su lenkų pulku. Lenkai buvo užėmę aukštumas į šiaurę nuo Pusnės kaimo ir mėgino gintis, bet, E. Noreikos batalionui stipriu smūgiu užėmus vieną iš svarbesnių aukštumų prie Pusnės kaimo, buvo priversti trauktis Giedraičių linkui. Kapitonas E. Noreika persekiojo lenkus, nieko nežinodamas apie 7-ojo ir 9-ojo pėstininkų pulkų batalionus. Užėmęs Šiupienių dvarą, jis trumpam nustojo puolęs. Tuo pat laiku Dūdėnų ežerą pasiekė 9-ojo pėstininkų pulko dalys.

Vadovavęs šiam barui lenkų generolas J. Baranovskis, sustiprino Giedraičių rinkrinę 77-ojo pulko dviem batalionais ir užėmė pozicijas prie Seirūnų, Dūdėnų ir Bekupių dvaro.³²

Susisiekęs su 9-ojo pėstininkų pulko daliniais, kapitonas E. Noreika puolė Seirūnų pozicijas. Spalio 31 d., apie 11 val. jis užėmė Bekupių dvarą ir nustojo puolęs. Tuo laiku generolas J. Baranovskis iš Molėtų rajono permetė į šį barą 76-ąjį pėstininkų pulką, kurio vienas batalionas apėjo kapitono E. Noreikos batalioną iš rytų ir puolė jo kairįjį sparną. Buvo nukautas 9-osios pėstininkų kuopos vadas leitenantas J. Andriūnas, pati kuopa pakriko ir ėmė trauktis. Lenkams pradėjus pulti, iš fronto traukėsi ir 9-ojo pėstininkų pulko daliniai. Besitraukiančių paremti ties Šiupienių dvaru atvyko 7-ojo pulko batalionas vadovaujamas vyr. leitenanto T. Balno. Šis kulkosvaidžiais sustiprino priekinius dalinius, o su batalionu puolė lietuvių sparną apeinančius lenkus ir privertė juos pasitraukti. Kautynės nutrūko sutemus. Lietuvių daliniai liko stovėti, užėmę pozicijas abipus Dūdėnų ežero ir Šiupienių dvaro. Kadangi priešo padėtis Giedraičių bare buvo bloga, tai naktį lenkai iš Giedraičių pasitraukė Vilniaus linkui ir užėmė pozicijas abipus vieškelio prie Glintiškio dvaro ir Baronėlio kaimo.

Spalio pabaigoje 2-asis batalionas pradėjo puolimą nuo linijos Alionys-Šešuolėliai-Šešuoliai. Mūšio metu užėmė frontą Juodiškiai-Urlikiai, bet, lenkams padidinus savo jėgas iš rezervo, lietuviai buvo priversti atsitraukti iki linijos Pajuodžiai-Gaideliai. Lietuvių nuostoliai buvo: sužeistas ir patekęs į nelaisvę leitenantas V. Gvildys, 6 kareiviai nukauti, 5 sužeisti.³³ 7-osios

32 Ališauskas K. Giedraičių kautynės. P.1-4.

33 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.71.

kuopos vadui leitenantui J. Černiui buvo įsakyta pasiųsti vieną būrį į Bajorų kaimą, kad apsaugotų dešinįjį fronto sparną.

Padėtis lietuvių-lenkų fronte 1920 metų lapkričio pradžioje

Lapkričio 1 d. lietuvių daliniai įžengė į Giedraičius.³⁴ 2-ojo pulko bataliono įžengusio į Giedraičius vadas įsakė: 1-ajai kuopai apsistoti Pajuodžių kaime, išstatyti sargybas Alionių kaime, 2-ajai kuopai apsistoti Mogūnų kaime, kontroliuoti Hakos vienkiemį, 3-ajai apsistoti Kraujalaidžių kaime.³⁵

7-o pėstininkų pulko T. Balno batalionas (1-osios divizijos vado įsakymu) išvyko į Širvintų barą. 9-ojo pėstininkų pulko dalinys lapkričio 2 d. išvyko į Molėtų barą. Giedraičiuose liko E. Noreikos batalionas, o iš Ukmergės rajono į Giedraičius atvyko 2-ojo pėstininkų pulko 1-asis batalionas. Lenkai nepuolė. Užėmęs Giedraičius, 2-asis pėstininkų pulkas išsidėstė šitaip: mokomoji kuopa - Kraujalaidžių ir Pustilkių kaimuose, 2-oji kuopa - Mogūnų kaime ir Santakių vienkiemyje, 1-oji kuopa - Alionių kaime ir dvare, rezerve buvęs 3-iasis batalionas - Giedraičiuose. 2-asis pėstininkų pulkas turėjo šiuos kaimynus: vakaruose, Širvintų bare - 7-ąjį pėstininkų pulką, rytuose, Smėlynės ir Gižų kaimuose - kapitono Blagovieščenskio gudų kuopą; Dubingius gynė 9-asis pėstininkų pulkas.

Lapkričio 12 d. telefonograma buvo pranešta, kad želigovskininkams į pagalbą atvyko 3 poznaniečių pulkai.³⁶ Visos lenkų jėgos imtos traukti į Maišiagalą, Širvintas ir Giedraičius.

Iki lapkričio 16 dienos vyko tik žvalgomųjų dalinių susirėmimai.

Nepaisant kai kurių lenkų laimėjimų, ir generolo L. Želigovskio kariuomenėje padėtis buvo nepavydėtina. Kareiviams trūko milinių ir antklodžių, kai kuriuose daliniuose 40% karių sirgo, trūko gydytojų, apie 60% sviedinių nesprogdavo, stigo pašaro arkliams.³⁷ Visa tai paveikė kareivių morale: prasidėjo

34 Ališauskas K. Giedraičių kautynės. P.1-4.

35 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.73.

36 Ten pat. B.15a. L.256.

37 Žepkaitė R. Min. veik. P.129.

plėšikavimai, masinis dezertyravimas. Tačiau tai nereiškia, kad Lenkija nerėmė generolo L. Želigovskio. Visą laiką iš Lenkijos į Vilniaus kraštą buvo siunčiami kareiviai, ginkluotė, maistas, bet visa tai reikėjo daryti neoficialiai, slapta, todėl nebuvo sąlygų pasiūsti tiek, kiek reikėjo.

Tuo tarpu dar 1920 m. rugsėjo 29 d. buvo sudarytas Lietuvos gynimo komitetas (pirmininkas M. Sleževičius). Daugelyje Lietuvos vietų kūrėsi vietiniai gynimo komitetai. Vyko masiniai mitingai, mokyklinis jaunimas ir kiti vyko į kariuomenę savanoriais. Amerikos lietuviai atsiuntė apie 1,3 mln. auksinių. Nuo 1920 metų rugsėjo Lietuvos vyriausybė ėmė pirkti ginklus Vokietijoje. Buvo mobilizuoti visi kariniai rezervai. Lenkijos karinės žvalgybos duomenimis, pasienyje, kur nevyko karo veiksmai, palikta tik pasienio sargyba. Atitraukta kariuomenė nuo Prūsijos sienos. Rezervinės dalys pasiūstos į frontą. Pėstininkų pulkai papildyti ir sustiprinti kavalerija.

Spalio pabaigoje generolas L. Želigovskis sutraukė didesnes pajėgas Širvintų-Giedraičių rajone, priartino savo kavaleriją, kurios uždavinys buvo per pralaužtą frontą prasiveržti į lietuvių užnugarį, sukelti kariuomenėje paniką ir taip praskinti kelią L. Želigovskio kariuomenei į Kėdainių ir Panevėžio rajonus.

Apie lenkų pasiruošimą pulti lietuviai sužinojo iš belaisvių ir vietos gyventojų. Paberžės rajone lenkai subūrė gana stiprias pajėgas. Kadangi generolo L. Želigovskio kariuomenė tiek skaičiumi, tiek ir ginklais buvo pranašesnė už lietuvių kariuomenę, tai beveik nebuvo vilties prieš rimtą lenkų puolimą atsilaikyti. Šitaip to meto padėtį vertino karininkas J. Petruitis.³⁸ Pulti, priešingai, sąlygos buvo patogios. Iki Vilniaus nebuvo nė 40 kilometrų. Neries trikampis Vilniaus linkui nuolatos siaurėjo. Kuo labiau bus artėjama prie Vilniaus, tuo puolimo sąlygos gerės, ir atvirkščiai, - taip mąstė to meto Lietuvos kariuomenės vadai.

Lapkričio 16 d. lenkų 77-asis pėstininkų pulkas puolė lietuvių pozicijas prie Kraujalaidžių, bet, laiku atvykus kapitono E. Noreikos batalionui, lenkų puolimas buvo atremtas.

Lapkričio 17 dienos kovų su lenkais ties Giedraičiais
ir Širvintomis eiga

Lapkričio 17 d. lenkai pradėjo pulti kairįjį lietuvių kariuomenės sparną Gižų kaime, į pietryčius nuo Giedraičių.³⁹ Čia stovėjo 2-ojo pėstininkų pulko vado žinioje esanti gudų kuopa. Ją atakavo lenkų pėstininkų batalionas ir raitelių brigada. Kuopa gynėsi, tačiau po valandos pranešė pulko vadui, kad nebeįstengs atsilaikyti. Tuomet į pagalbą buvo pasiūsta leitenanto A. Juozapavičiaus vadovaujama rezervinė 3-ioji kuopa. Žygiuodama Gižų kryptimi, ši kuopa susirėmė su lenkais ties Kupiškių viensėdžiu ir Muraviankos kaimu. Nebegalėdama atsilaikyti, kuopa atsitraukė. Nustūmęs gudų kuopą, lenkų pėstininkų batalionas pasuko Giedraičių kryptimi, o raitelių brigada - Videniškių linkui.

Auštant lenkai puolė 2-ojo pulko 1-ąją kuopą, stovėjusią dešiniajame pulko sparne, Alionių kaime bei dvare, ir 7-ojo pėstininkų pulko kuopą Ramaškonių kaime (3-4 km nuo Alionių kaimo). Lenkai apėjo 2-ojo pulko 1-ąją kuopą iš dešinės ir ji buvo priversta pasitraukti iš Alionių bažnytkaimio į Pajuodžių kaimą. Buvo užpulta taip pat Magūnų, Santakių ir Magazinų kaimuose stovėjusi 2-ojo pulko 2-oji kuopa. Jos vadas leitenantas K. Ališauskas savo prisiminimuose rašo:

"Kuopos vadas laiku sustiprino sargybą Santakių vienkemyje. Vieną kareivių būrį, viršilos A. Labučio vadovaujamą, pasiuntė į dešinę apeiti lenkų sparną. Tai viršila A. Labutis įvykdė. Ties Paraisčių kaimu jis sutiko bevažinėjančią lenkų bateriją ir 2 lengvuosius automobilius, kurie apšaudomi greitai išnyko. Spėjama, kad automobilyje važiavo pats generolas L. Želigovskis. Alionių miškas buvo sparne puolantiems lenkams, todėl, juo naudojantis, ne kartą buvo užeita lenkams už sparno ir suvaržytas puolimas. Kuopa išsilaikė Magazinų, Santakių kaimuose, vėliau pasitraukė į Dūdėnų kaimą."⁴⁰

Leitenanto M. Kareivos vadovaujama mokomoji kuopa gynė vidurinį pulko baro ruožą kelyje Giedraičiai-Vilnius.

39 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.75.

40 Ališauskas K. 2 pėst. p. kautynėse ties Giedraičiais // Karys. 1928. Nr.26. P.492-509.

Vykdydami Giedraičių supimo iš abiejų pusių manevrą, lenkai pradėjo pulti mokomąją kuopą. Greitai užėmė dvi sargybų pozicijas: pirmąją - Burkilų kaimo linijoje, antrąją - Akmenės dvaro ir Juodonių kaimo linijoje, bet trečiosios Kraujalaidžių kaimo linijoje nepajėgė pralaužti, nes čia lietuvių kariai buvo išsikasę gerus apkasus ir įrengę kitus įtvirtinimus.

Susidarė kritiška padėtis: lenkai puolė visame pulko bare, abiejuose sparnuose sugebėjo prasilausti ir veržėsi į užnugarį. Giedraičiuose dar stovėjo kapitono E. Noreikos vadovaujamas 3-iasis batalionas, kuriame buvo 180 kareivių. Norėdamas, kaip ir ankstesnėmis dienomis, priešpuoliu paralyžuoti lenkų puolimą, pulko vadas įsakė kapitonui E. Noreikai su 7-ąja kuopa bei vienu baterijos būriu atakuoti lenkus fronto kryptimi, Giedraičių-Vilniaus vieškeliu. 9-oji kuopa buvo palikta rezerve.

E. Noreikai išžygiavus Kraujalaidžių linkui, paaiškėjo, kad lenkų pėstininkai apeina Giedraičių ežerą iš šiaurės ir kad netrukus jie gali pulti vyr. leitenanto Matulevičiaus 5-ąją bateriją. Pulko vadas įsakė jai karteče šaudyti į puolančius lenkus ir nusiuntė paskutinį savo rezervą - leitenanto M. Jakobsono 9-ąją kuopą užimti pozicijas ant aukštumos tarp Mastiniškių dvaro ir Daujočių kaimo. Jos uždavinys buvo neleisti lenkams patekti į lietuvių užnugarį.

Giedraičiuose liko tik pulko vadas, 1-ojo bataliono vadas kapitonas Kynas ir leitenantas Gincas. Jokio rezervo jau nebebuvo.

Kapitonas E. Noreika su vyr. leitenantu L. Butkevičiumi, atvykę į Kraujalaidžių kaimą, rado mokomosios kuopos užtvaras jau pasitraukusias. Lenkai buvo priartėję prie mokomosios kuopos apkasų. E. Noreika ir L. Butkevičius su 7-ąja kuopa perėjo per mokomosios kuopos apkasų liniją ir puolė lenkus Pustilkos kaimo kryptimi. Ties šiuo kaimu 7-oji kuopa smarkiai susirėmė su dviejų šarvuotųjų automobilių remiamais lenkų pėstininkais. Kapitonas E. Noreika su kareivių būriu prisiartinio prie šarvuočių. Vieno šarvuočio įgula juos palaikė savaisiais. Tuo pasinaudodami, lietuvių kareiviai nukovė to šarvuočio įgulą.⁴¹ Kitas šarvuotis paspruko. Priekinės lenkų kuopos ėmė bėgti. Tačiau 7-osios kuopos puolimą sustabdė lenkų rezervinės dalys.

41 Ališauskas K. Giedraičių kautynės. P.1-4.

"Lapkričio 17 d. kautynės pasibaigė tuo, kad 2-asis pėstininkų pulkas pasitraukė iš Giedraičių. Lenkams pavyko didesnėmis jėgomis prasiveržti pulko sparnuose. Pulko bėro centre stovėjusi mokomoji kuopa, leitenanto M. Kareivos vadovaujama, atkakliai gynėsi. Nemenką vaidmenį suvaidino E. Noreikos kontrpuolimas. Lenkai turėjo nuostolių nukautais ir sužeistais. Pavojus sparnuose privertė trauktis. Pulko štabas apsistojo Želvoje", - rašė K. Ališauskas.⁴²

Lapkričio 17 dienos rytą kita lenkų rinktinė puolė ir 7-ojo pėstininkų pulko užimtą Širvintų barą. Čia lietuvių pėstininkai atkakliai gynėsi. 7-ojo pėstininkų pulko batalione tarnavęs savanoris A. Antanaitis apie lapkričio 17 dienos lenkų puolimą rašo: "Tą dieną lenkai pradėjo mus pulti: atremdavo tai vieną, tai kitą lenkų grandinę ... Pasitraukėme už Širvintų apie 3 km Ukmergės link ir užėmėm čia barą". Po septynių kovos valandų lenkai pralaužė kairįjį pulko sparną tarp Šešuolių ir Alionių miškų. 7-ojo pėstininkų pulko 8-oji ir 9-oji kuopos bandė pulti, bet, patyrusios nuostolių, buvo priverstos atsitraukti į Širvintas. 3-iasis batalionas kovėsi Širvintų miestelio gatvėse, kol buvo stipresnio priešo išstumtas. Lenkams apeinant pulko sparnus, 7-asis pėstininkų pulkas iš Širvintų pasitraukė Ukmergės linkui ir užėmė Viesų-Liūnų-Degučių kaimų liniją prie Širvintos upės. 7-ojo pėstininkų pulko 6-oji kuopa, vadovaujama Z. Šalkauskio, saugojo Kelių kaimo prieigas, 6-osios baterijos vadui P. Povilaičiui tą dieną buvo įsakyta apšaudyti Motiejūnų kaimą.⁴³ Ilgai rinktis pozicijų nebuvo kada, baterija šaudė atvirose pozicijose prie Širvintų. Lenkai ėjo pirmyn, užėmė Paširvinčio dvarą. Lietuvių kariuomenės dalys traukėsi. Taigi 7-asis pėstininkų pulkas po stipraus priešo spaudimo, kurio jėgos keletą kartų viršijo lietuvių pulko jėgas, gindamas kiekvieną žingsnį ir atkakliai atsimušinėdamas miestelio gatvėse, sutemus apleido Širvintas⁴⁴.

Įvykių eiga iki lietuvių kontrpuolimo

Lapkričio 18 dieną lenkai nepuolė. Iš žvalgybos praneši-

42 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.76.

43 Ruseckas P. Savanorių žygiai. T.I. K., 1937. P.241.

44 LVA. F.929. Ap.3. B.120. L.31.

mų ir vietos gyventojų suteiktų žinių buvo aišku, kad lapkričio 20 d. lenkai rengiasi pulti Širvintas, žygiuoti į Ukmergę, o iš ten į Kauną. Širvintų barą gynęs 7-asis pėstininkų pulkas po kautynių buvo sumažėjęs. Padėtį sunkino tai, kad ne tik pulkas, bet ir divizija neturėjo rezervų. Tuo metu iš dvylikos generolo L. Želigovskio batalionų mažų mažiausiai trys buvo Širvintose. Lenkų kuopos buvo didelės - kiekvienoje maždaug 150 karių, taigi trys batalionai turėjo apie 1 800 karių. Kadangi lietuvių 7-ojo pėstininkų pulko 1-asis batalionas (2 kuopos) lapkričio 18 dieną buvo išsiųstas į Lyduokius paremti 2-ąjį pėstininkų pulką, tai Širvintų bare tebuvo apie 400 karių. Z. Šalkauskis taip lygina abiejų pusių jėgas: "Priešas buvo skaitlingesnis. Iš belaisvių parodymų buvo apskaičiuojama, kad lenkų jėgos trigubai didesnės, kas savaitę jie mainė priekinius dalinius".

Tokiu būdu lenkai užėmė Širvintas ir Giedraičius, o pro susidariusią pralaužto fronto spragą pasiuntė į Lietuvos gilumą du raitelių pulkus. Iki lapkričio 19 dienos lenkai vis toliau slinko Ukmergės linkui, jau buvo bepradedę ją supti. Lietuviai atsidūrė pavojingoje padėtyje. Todėl buvo nutarta patiems pulti lenkus.

Lapkričio 18 dieną 7-ojo pėstininkų pulko batalionų ir kuopų vadai susirinko į Veisų kaime (Širvintų raj.) buvusį pulko štabą pasitarti.⁴⁵ Buvo aišku, kad, lenkams puolant, lietuvių kariuomenė jokių būdu neatsilaikys, nes dalys silpnos ir nėra jokių rezervų. "Pradėjome ieškoti išeities suardyti lenkų planus... Staiga sustiprėti negalima. Jeigu ryt mes nepulsime, tai poryt lenkai puls mus."⁴⁶

*Kautynių ties Širvintomis ir Giedraičiais eiga lapkričio
19-21 dienomis. Lietuvių pergalė*

Lapkričio 19 dienos rytą prasidėjo Lietuvos kariuomenės kontrpuolimas pagal 7-ojo pėstininkų pulko 3-iojo bataliono vado vyr. leitenanto T. Balno ir 2-ojo bataliono vado majoro A. Kerbelio parengtą planą. Susitarta taip: lapkričio 19 dienos naktį 3-iasis batalionas (apie 137 šaulius, o anot K. Ališausko - apie

45 Baltrušas. 1920 m. lapkričio 19 ir 21 kautynės ties Širvintomis // Karys. 1928. Nr.32 priedas.

46 Ten pat.

200 ir daugiau)⁴⁷ susirenka Barčių kaime ir 5 valandą ryto išžygiuoja, kad užeitų priešui iš užnugario nuo Giedraičių. 2-asis batalionas, šiek tiek palaukęs, Ukmergės-Širvintų keliu artinasi prie Širvintų ir drauge puola priešą iš užnugario bei priekio pagal sutartą ženklą.

Apie šį nutarimą buvo pranešta karo vadovybei, kuri su pasiūlytu planu sutiko ir įsakė pulti. 3-iasis batalionas išžygiavo ankstų lapkričio 19 dienos rytą. Ėjo mišku, kuris tęsėsi dešiniuoju Širvintos upės krantu nuo Viesų iki Motiejūnų - Giedraičių kelio. Motiejūnų kaime buvo lenkų brigados štabas. Priartėjęs prie kaimo lietuvių batalionas persirikiavo kautynių rikiuote, t.y. į dvi grandines - viena paskui kitą, ir pradėjo bėgti kaimo linkui, šaudydami tankia ugnimi į lenkus, norėdami sukelti paniką. Prasidėjo maišatis. Kaime mūsiškiai nesustojo, bet, perbėgę per tiltą, metėsi į Paširvinčio dvarą, kur stovėjo lenkų baterija. 3-iasis batalionas, atmušęs lenkų rezervo puolimą iš Ramaškonių, puolė Širvintas iš užnugario per Kabaldos kaimą.

2-asis batalionas iš Degučių kaimo ir Liūnų dvaro puolė dviem kryptimis: pagal vieškelį per Akmenius ir per Koltynę iš vakarų. Atsargoje liko viena I-ojo bataliono kuopa, kurios dalis buvo pasiūsta į žvalgybą Šniponių, Družų linkui.

2-asis batalionas, sumušęs lenkus Akmeniuose ir Koltynėje, puolė Širvintas iš dviejų pusių. Atkakliai puolami lenkų kareiviai nustojo gintis. Jie metė ginklus, vežimus ir bėgo visomis kryptimis, kur tik surasdavo spragą.

Į nelaisvę buvo paimti lenkų brigados ir pulko štabai, daugiau kaip 200 kareivių ir keli karininkai, 2 patrankos su sviedinių vežimais, 9 minosvaidžiai, 20 kulkosvaidžių ir 12 vežimų jiems vežti, daug šautuvų, arklių, L. Želigovskio automobilis ir kitas karo grobis⁴⁸. Širvintose tuo metu buvo ir pats generolas L. Želigovskis, kuris pabėgo, palikęs savo automobilį.

Suprasdami, kad jų jėgos per menkos išsilaikyti Širvintose, lietuviai vėlai vakare paliko Širvintas ir su dideliu laimikiu grįžo į senas pozicijas už Širvintos ir Kertušės upių. Pasitraukus

47 Ališauskas K. 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais // Karys. 1928. Nr.26. P.492-509.

48 Vitkauskas V. Mūsų pėstininkai // Mūsų žinynas. 1928. T.15. P.256.

lietuvių kariuomenei, lenkai vėl užėmė Širvintas.

Tačiau lapkričio 19 dieną 7-ojo pėstininkų pulko laimėjimas pakėlė lietuvių kariuomenės dvasią ir buvo nutarta dar kartą pulti. Į pulką sugrįžo dvi kuopos ir kitos dalys, anksčiau pasiūstos prieš lenkų raitelius. Pulkas buvo sustiprintas dar vienu batalionu ir artilerija.

Lapkričio 20 d. buvo ruošiamas naujas puolimo planas. Tą dieną stovėjusioms Musninkų-Širvintų-Giedraičių fronto linijoje lietuvių kariuomenės dalims vyriausiosios vadovybės buvo įsakyta pulti lenkus ir iki 21 d. 9 val. užimti prieš lapkričio 17 d. turėtas pozicijas, nes tą dieną turėjo atvykti Tautų Sąjungos komisija. Ji galėjo sustabdyti karo veiksmus.

Lapkričio 21 dieną Širvintos buvo puolamos ne tik Ukmergės-Vilniaus kryptimi, bet visu frontu. Operacijoms vadavo į Ukmergę atvykęs armijos vadas generolas S. Žukauskas.⁴⁹

1-asis batalionas puolė Širvintas per Akmenius, 2-asis batalionas - Dailidžionių-Puorių kryptimi, 3-iojo bataliono viena dalis - Širvintas per Vapnyčią, o kita dalis - Motiejūnus.

2-asis batalionas turėjo pasiekti Puorių-Kielių-Avižonių kaimų liniją. 3-iasis batalionas, perėjęs Širvintų-Zibalų kelią, sustojo ir laukė, kol pradės Širvintas pulti 2-asis batalionas. "II batalionas artėja prie miestelio. Jau daro perbėgimus ir šaudosi su lenkais, esančiais Akmenių kaime. II batalionas dešiniuoju sparnu supa miestelį. Tuomet III batalionas puola Paširvinčio dvarą, esantį netoli miestelio, ir tiltą per upę, kuris yra ant kelio, einančio iš Širvintų į Zibalus. Dvaras paimamas, bet sunku pereiti upę, nes iš miestelio gatvių lenkai atidengia smarkią šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį. Mūsų artilerija šaudo miestelį ir plentą, kuris eina į Vilnių. Batalione yra sužeistų. Dalis bataliono persikėlė per upę ir įsiveržė į miestelį, kita dalis pasuka Kazliškių viensėdžio ir Motiejūnų link. II batalionas supa iš dešinės".

Širvintos buvo paimitos. 7-ojo pėstininkų pulko du batalionai puolė priešą toliau, nesutikdami rimtesnio pasipriešinimo. Lenkų kariuomenė pradėjo visu frontu trauktis.

Mūšio įkarštyje, kai jau buvo užimtos Širvintos, iš Tautų Sąjungos kontrolės komisijos buvo gautas įsakymas sustabdyti

49 Žukas K. Min. veik. P.325-326.

karo veiksmus.

Tuo pačiu metu kovos su lenkais vyko ir prie Giedraičių. Po nesėkmingų lietuvių kariuomenei lapkričio 17 d. kautynių Giedraičiai buvo užimti lenkų kariuomenės - jai pavyko prasi-laužti 2-ojo pėstininkų pulko sparnuose. Naktį į lapkričio 18 d. 1-ojo bataliono vadas kapitonas Kynas kartu su 3-iojo bataliono vadu vyr. leitenantu L. Butkevičiumi organizavo žvalgybą Šalta-barščių-Gailiūnų kryptimi. Lenkų čia neaptiko. Tik vietos gy-ventojai pasakojo, kad dienos metu matė jų raitelius, jojančius Videniškių kryptimi.⁵⁰ Patikrinę žinias, žvalgai pranešė, kad lenkai užėmė Videniškį ir šienka Balninkų kryptimi. Kapitonas Kynas įsakė jo vadovaujamam 1-ajam batalionui pasitraukti ir užimti Rasališkius, Mateikiškius, Šešuolius. Vyr. leitenantas L. Butkevičius su 3-uoju batalionu išžygiavo į Želvą. Armijos va-das generolas S. Žukauskas telefonu įsakė pulko vadui susitel-kti Poželvoje, iš ten pulti ir užimti Giedraičius.⁵¹

Lapkričio 19 dieną pulkas susitelkė Lyduokiuose, saugo-mas laukó užtvary ir sargybų. Buvo numatytas puolimo planas. 3-iojo bataliono kuopa, vadovaujama vyr. leitenanto L. Butkevi-čiaus, turėjo užimti barą nuo Balninkų iki Pusvaškių ir saugoti vieškelį Alanta-Videniškis. Kapitono Kyno vadovaujamam bata-lionui įsakyta žygiuoti iš Lyduokių į Poželvą, o ją užėmus, susisiekti su 3-uoju batalionu ir 8-uoju pėstininkų pulku. 7-asis pulkas ir 6-osios baterijos būrys liko atsargoje.

3-iojo bataliono vadas vyr. leitenantas L. Butkevičius iš-žygiavo iš Lyduokių į Balninkus. Lenkų Balninkų rajone neužti-ko. Lapkričio 18 dienos lenkai iš ten pasuko Kurklių-Kavarsko kryptimi.⁵² Užėmęs Balninkus, L. Butkevičius išstatė sargybas Pusvaškių bei Karališkių kaimuose ir pasiuntė žvalgus į Vide-niškį, kad susisiektų su 9-ojo pėstininkų pulko batalionu. Kapi-tonas Kynas apsistojo Šemeniškių ir Habados kaimuose. Taigi numatytos pozicijos buvo užimtos.

Lapkričio 20 dieną susirėmimų su lenkais neįvyko. Pul-

50 Ališauskas K. 2 pėst. LDK Algirdo p. kautynėse ties Giedraičiais // Karys. 1928. Nr.26. P.492-509.

51 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.76.

52 Ten pat.

kas tebestovėjo užėmęs Poželvių-Balninkų liniją. Kareiviai pailsėjo. Karinė vadovybė pranešė džiugią žinią, kad 7-asis pėstininkų pulkas užėmė Širvintas. Pulko vadas majoras J. Petraitis surinko pulko karininkus ir įsakė užimti Giedraičius. Nusprendė puolimą pradėti lapkričio 21 dieną auštant.

Pulkas išžygiavo Giedraičių linkui tokia tvarka: 1-asis batalionas ir mokomoji kuopa, per 1 kilometrą nuo I bataliono - 3-iasis batalionas ir 6-osios baterijos būrys. Žygio apsaugoje ėjo 2-oji kuopa. Pulke buvo 14 karininkų, 350 kareivių, 2 patrankos ir 12 kulkosvaidžių. Fronto užnugaryje pasiliko leitenantas Tilvikas su 30 naujokų.

Lapkričio 21 dieną 2 valandą pulko apsaugoje žygiuojanti 2-oji kuopa pasiekė Pusnios kaimą. Greitai į Pusnią atvyko ir 1-asis batalionas. 3-iasis batalionas su 6-uoju baterijos būriu sustojo Sauginių kaime. 2-oji kuopa, pasiūsta į žvalgybą, pranešė, kad priešas yra Dūdėnų-Seirūnų kaimų linijoje.⁵³

Auštant leitenanto K. Matulaičio ir leitenanto K. Ališausko daliniai priėjo Šiupienių dvarą, užėmė Seirūnus ir Gurių vienkiemį. Tolesnis slinkimas pirmyn kuriam laikui buvo sustabdytas. Iš Bekupės dvaro atvyko pagalba lenkams, ir prasidėjo kautynės. Leitenantas K. Matulaitis buvo sunkiai sužeistas, o jo kareiviai pradėjo trauktis. Lenkai vėl užėmė Seirūnus. Tad bataliono vadas kapitonas Kynas tuojau pasiuntė mokomąją kuopą pulti Seirūnus ir Bekupę. Ji išstūmė lenkus iš Seirūnų, bet, priėjusi Bekupę, buvo priversta sustoti. Leitenanto V. Gvildžio vadovaujama 1-oji kuopa, susidūrusi su lenkais Dūdėnuose, užtruko ir nespėjo laiku atvykti į pagalbą mokomajai kuopai prie Bekupės.⁵⁴

3-iojo bataliono vadas vyr. leitenantas L. Butkevičius savo karius atvedė prie pat kautynių vietos. Jis stebėjo mūšio eigą ir pamatęs, kad puolimas silpnėja, 9-ąją kuopą pasiuntė į dešinįjį sparną, 8-ąją kuopą - vieškeliu Bekupė-Giedraičiai, 7-ąją kuopą - į kairę nuo 8-osios kuopos. Tokia kautynių tvarka išsidėstė visas batalionas. 7-oji kuopa priėjo ugnies liniją. Len-

53 Ten pat. L.77.

54 Ališauskas K. 2 pėst. LDK Algirdo p. kautynėse ties Giedraičiais // Karys. 1928. Nr.26. P.492-509.

kai atidengė šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį. Nuo Juozapavos iki Bekupės dvaro miško susidarė ištisas frontas. Dešinėje, ties Bekupės dvaru, 1-osios kuopos vadas leitenantas V. Gvildys su kariais suspėjo per mišką išeiti į priešo sparną. Kairėje pasirodė 9-ojo pėstininkų pulko dalys. Leitenantas K. Ališauskas supo priešo dešinįjį sparną ties Juozapava. Lenkų šaudymas silpnėjo, netrukus jie leidosi bėgti Giedraičių linkui.⁵⁵

Lietuvių kariuomenė ėmė persekioti besitraukiančius lenkus. Ties Bekupe buvo nukauti karininkai V. Gvildys, S. Musatovas, Maciulevičius. Prieš pat Giedraičius, Marciniškių ruože, lenkai paskutinį kartą pasipriešino. Vyr. puskarininkis J. Kuliešius su mokomąja kuopa išvijo lenkus iš Marciniškių kaimo ir leidosi link Giedraičių. Jie pirmieji įsiveržė į šį miestelį ir sustojo pietinėje jo dalyje, ties Giedraičių-Vilniaus keliu.

2-oji kuopa buvo pasiūsta į dešinę - Mogūnų ir Juodiškių linkui. Prie Juodiškių dvaro ir Mickonių kaimo buvo pastebėti besitraukiantys lenkai. Lietuvių kariuomenės dalys ėmė šaudyti, lenkai - bėgti. Netrukus 2-oji kuopa užėmė Mogūnus, o 1-oji - Juodiškius, ir abi ten apsistojo.

Mokomoji kuopa ir 7-oji kuopa buvo pasiūstos Giedraičių-Kraujalaidžių keliu Vilniaus linkui. Vyr. puskarininkio J. Kuliešiaus vadovaujama, mokomoji kuopa puolė Kraujalaidžių kaimą, bet, žuvus vadui, kareiviai pasitraukė.

Lapkričio 21 dienos kautynėse 2-asis pėstininkų pulkas paėmė 60 belaisvių, 2 kulkosvaidžius ir daug šovinių. Nukauti lenkai buvo lietuvių kareivių palaidoti Giedraičių kapinėse.

Yra Širvintų ir Giedraičių apylinkių gyventojų pasakojimų, liudijančių, kad lenkų kareiviai pasiduodavo ir patys. Štai Širvintų kaimo gyventoja Elena Dačkienė prisimena: "Buvau prie upės, skalavau baltinius... Staiga išgirdau smarkiai šaudant nuo klojimų pusės, pasigirdo "valio!" Iš visų kaimo namų pasipylė lenkų kareiviai. Jie bėgo prie upės, kai kas atsišaudė... Keli lenkų kareiviai, pro mane prabėgę, perbrido upę ir palei krūmus bėgo dvaro sodo link. Mačiau, kaip vienas krito nukautas. Tačiau dauguma kareivių metė ginklus ir pakėlė rankas."⁵⁶

55 Ten pat.

56 Dačka S. Širvintų kautynės // Lenino vėliava. 1989. Vasario 25. P.3.

Apie tarp lenkų kariuonių viešpatavusią nuotaiką galima spręsti ir iš Širvintų gyventojos Marijos Adomavičienės pasakojimo. Ji girdėjo, kaip pas juos apsistojęs lenkų puskarininkis kalbėjo: "Kodėl mus į Lietuvą atvedė? Čia lietuvių žemė buvo nuo amžių. Jie gina savo žemę. Jų yra teisybė. Jūs pamatysit, rytoj čia bus lietuviai. Aš ir mano kareiviai nekariausim".

Lietuvių kariuomenei daug padėjo vietos partizanai. Giedraičių vaistininkas Matas Valeika buvo suorganizavęs 52 partizanų būrį, o jo žmona mokytoja Mėlvinė perduodavo lietuvių kariams žinias apie lenkų kariuomenę. Lapkričio 19 d. lenkų karo lauko teismas buvo nuteisęs mokytoją M. Valeikienę mirti, ir tik lietuvių kontrpuolimas išgelbėjo jai gyvybę.

Lapkričio 19, 20 ir 21 dienomis su dideliu pasisekimu Lietuvos kariuomenė vijo lenkus Vilniaus linkui, bet atsirado Tautų Sąjungos kontrolės komisija ir pareikalavo sustabdyti kovas.⁵⁷ Kodėl gi ta komisija nesirodė, kai generolas L. Želigovskis puolė Vilnių arba kai aiškiai veržėsi į Lietuvos gilumą? Tai dar kartą patvirtina, kad toji komisija palaikė Lenkiją.

*Lietuvių pergalės ties Širvintomis ir Giedraičiais
reikšmė*

Lietuvių tautai mūšiai prie Širvintų ir Giedraičių buvo reikšmingi. Tai buvo pirmasis Lietuvos kariuomenės laimėjimas kovos su Lenkija fronte, kuris turėjo lemiamą reikšmę nepriklausomos Lietuvos likimui. Generolas S. Žukauskas pokalbyje su "Lietuvos" laikraščio korespondentu štai kaip apibūdino šias kautynes su lenkais: "paskutiniai įvykiai: k.a. Vilniaus gynimas, Širvintų ir Giedraičių operacijos, dar kartą parodo mūsų kariuonių ir jų vadų narsumą. Pasisekimas pareina tik nuo to, kiek kas moka ir sugeba tiksliai vykdyti uždavinius. Širvintų ir Giedraičių operacijos buvo atliktos kuo puikiausiai, nors jos buvo painios ir sunkios. Yra visa eilė pasižymėjusių tose kovose. Tai 7-ojo pėstininkų pulko vadas majoras V. Reklaitis ir to paties pulko majoras A. Kerbelis. Jie Širvintų karžygiai ... Giedraičių karžygiai yra 2-asis pėstininkų pulkas. Nors kautynėse ties Giedraičiais mūsų kariuomenė buvo kelis kartus mažesnė ir techniškai

57 Šimkus A. Vilnius mūsų // Mūsų žinynas. 1939. Nr.10. T.37. P.333.

menkiau aprūpinta, tačiau ji nugalėjo dėl to, kad jos kovingumas, pasiryžimas laimėti buvo didesnis negu lenkų".

Karinę laimėjimo ties Širvintomis ir Giedraičiais reikšmę to meto politiniai veikėjai, publicistai ir istorikai gerokai pervertino. Jie teigė, kad generolo L. Želigovskio kariuomenė buvusi sumušta ir keliai į Vilnių buvę atviri. Iš tikrųjų ji buvo įveikta tik nedideliame fronto ruože. K. Žuko nuomone, tai buvo tik atsitiktinumas.⁵⁸ Tad Širvintų ir Giedraičių kautynės greičiau gali būti moralinis pavyzdys. Lenkai skaičiumi, technika buvo gerokai stipresni už lietuvių kariuomenę. "Buvo nepaprastas mūsų jaunų karių pasiryžimas, jėgų įtempimas ir pasiaukojimas. Nei raštu, nei kalba atpasakoti tai, mano supratimu, nėra lengva - reikėjo pačiam būti tų kautynių dalyviu, matyti visa tai ir jausti, kad įvertintum jas", - taip apibūdina Lietuvos vyrų drąsą Giedraičių kautynės laimėjusio 2-ojo pėstininkų D.L.K. Algirdo pulko vadas majoras J. Petraitis.⁵⁹ Po keliasdešimt metų S. Dačka pažymėjo, kad lapkričio 19 d. Širvintų kautynės nebuvo didelio masto, bet šis laimėjimas turėjo milžiniškos reikšmės Lietuvos kariuomenei. Jis įrodė, jog mūsų kariuomenė tinka labai drąsiems žygiams, kad ji turi gabių ir narsių vadų, kad kariai žino, už ką kariauja.⁶⁰

Generolo L. Želigovskio daliniai buvo pavargę, bet nuilsę buvo ir Lietuvos kariai. K. Žukas atsiminimuose rašo, kad pagrindinės Lietuvos karinės pajėgos buvo nukamuotos ir, jo nuomone, rintesniems veiksams mažai tinkamos.⁶¹ Taigi su tokia kariuomene ir tokiais sąlygomis veržtis į Vilnių nebuvo galima. Tą pripažino ir karininkas A. Šimkus⁶² bei generolas S. Žukauskas⁶³.

J. Petraitis, pats aktyviai dalyvavęs kautyrtėse, rašė: "Jau vien iš to, kad mes tada turėjome mažą saujelę žmonių - apie 500 vyrų ir kad tie patys buvo neparengti ir nepakankamai apmokyti, silpnai ginkluoti, galima suprasti, kad nelengva buvo įveikti priešą. Prieš kiekvieną mūsų kovotoją stėjo 10, o gal ir 15

58 Žukas K. Min. veik. P.328.

59 Alža. Žuvo kautynėse ties Giedraičiais // Lietuvos rytas. 1990. Lapkr. 17. Nr.198. P.1.

60 Dačka S. Širvintų kautynės // Lenino vėliava. 1989. Vasario 25. P.3.

61 Žukas K. Min. veik. P.328.

62 Šimkus A. Iš atsiminimų // Mūsų žinynas. 1937. T.32. P.4.

63 Žukauskas S. Mano atsiminimai // Mūsų žinynas. 1937. T.32. P.4

priešo kovotojų.⁶⁴

Giedraičių kautynėse kritęs Nežinomasis kareivis yra tapęs kovų už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę simboliu. 1990 metų lapkričio 21 dieną jo palaikai pervežti iš Giedraičių ir palaidoti Kaune, Karo muziejaus sodelyje.

Apie kautynių reikšmę galima spręsti ir iš to, kaip kautynių dalyvius įvertino Lietuvos Respublikos vadovybė, jos prezidentas A. Smetona. Kariuomenės vadui generolui S. Žukauskui buvo rašoma: "Tamstos nuopelnai, įsigyti kovose su Lietuvos priešininiais, nuopelnai, kurių tarpe žymi pirmoje vietoje Širvintų ir Giedraičių garbingi žygiai, visados paliks atmintyje ne tik mūsų kariuomenės, bet ir visos mūsų tautos"⁶⁵. Prezidento A. Smetonos įsakymu 2-ojo laipsnio Vyties Kryžiaus vėliava buvo apdovanotas 7-asis Žemaičių kunigaikščio Butegidžio pėstininkų pulkas.⁶⁶ Taip pat apdovanota daug kitų karininkų ir kareivių.

Apibendrinant visas išvadas apie kautynių ties Širvintomis ir Giedraičiais reikšmę, reikia pasakyti, kad jos buvo labai svarbios Lietuvai. Iš tikrųjų nedidelė to meto Lietuvos kariuomenė nebuvo pajėgi galutinai sutriuškinti daug gausesnės lenkų kariuomenės, tačiau reikšminga tai, kad generolo L. Želigovskio kariuomenė buvo sulaukyta. Svarbus sėkmės laidas buvo lietuvių numatytas ir įvykdytas kontrpuolimas. Lietuvos kariuomenė, mobilizavusi visus savo rezervus, didvyriškumo ir pasiukojimo dėka, turėdama tik moralinę persvarą prieš lenkų kariuomenę, įveikė priešą.

Paliaubų sutartis

Po Širvintų ir Giedraičių kautynių, Tautų Sąjungos kontrolės komisijai tarpininkaujant, buvo sudarytos Lietuvos ir Lenkijos paliaubos. Derybų dėl jų metu pagrindiniai buvo svarstomi trys klausimai:

1) abiejų pusių karo veiksmai baigsis 1920.II.30 24 val.,

64 Petraitis J. Mūsų žygiai. P.112.

65 Įsakymas kariuomenei. Nr. 5. Kaunas, 1928. Sausio 17.

66 Įsakymas kariuomenei Nr. 59. Par.1. 1928. Rugpjūčio 4.

- 2) tuojau bus keičiamasi karo belaisviais,
- 3) Kontrolės komisija nustatys neutralią zoną.

Paliaubų sutartis buvo pasirašyta lapkričio 29 dieną Kau-
no geležinkelio stotyje.⁶⁷ Sutartį pasirašė lietuvių atstovai - I.
Jonynas ir generolas V. Kleščinskis, lenkų - M. Kosakovskis,
taip pat Tautų Sąjungos kontrolės komisijos atstovai.

Pagal sutartį abiejų pusių atstovai turėjo atsitraukti po 3
km. Tokiu būdu tarp abiejų kariuomenių susidarė 6 km neutrali
zona. Generolo L. Želigovskio rankose liko jo užimta teritorija
su Vilniumi. Prasidėjo naujas Lietuvos ir Lenkijos santykių eta-
pas: metų metus trukusi konfliktinė situacija, tiesa, be aštrių
karinių susidūrimų, bet nuolat svarstoma tarptautinėse instanci-
jose arba tiesioginėse abiejų šalių derybose.

67 LVA. F.929. Ap.3. B.95. L.34.